

Розділ II | СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК: 37.013:159.9:37.02

Агіляр Туклер В.В.,

аспірантка кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка

ІНІЦІАТИВНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуто одну з базових якостей особистості дитини дошкільного віку — ініціативність у контексті наукових поглядів філософів, психологів, педагогів. Висвітлено актуальність розвитку базових якостей особистості, починаючи з дошкільного дитинства, та підходи до формування ініціативності у дітей старшого дошкільного віку. Зазначено, що у сучасних дітей дошкільного віку знижується рівень ініціативності. Цей факт автор пов'язує із зменшенням в житті дитини часу на гру — провідний вид діяльності дошкільника.

Ключові слова: діти дошкільного віку, ініціативність, гра, творчість, суспільство.

Ініціативність — якість особистості, що виявляється в її прагненні та вмінні ініціювати справи і вчинки, активно їх реалізовувати та залучати до цього інших. З огляду на стрімкий розвиток технологій, динамічність політичних і соціальних змін у соціумі, сучасне суспільство для свого успішного функціонування потребує ініціативних громадян, які здатні самостійно визначати і реалізовувати завдання як особистісного, так і суспільного розвитку, рухаючись за векторами моральності й загальнолюдських цінностей. Ці запити суспільства відображені у ряді законів та державних документах. Так, у Конституції

України від 22.02.2014, Законі України «Про освіту» (1991), «Про охорону дитинства» (2001), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 (2013), Законі «Про дошкільну освіту» (2001), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (2012) наголошується, що ініціативність є запорукою успішного розвитку як особистості, так і держави.

Метою даної статті є висвітлення поглядів філософів, психологів і педагогів на проблему розвитку ініціативності особистості в період дошкільного дитинства та її актуальність на сучасному етапі.

Проблема виховання ініціативності турбувала ще античних філософів, які закликали до пізнання людиною самої себе. Так, Сократ ставив людину та її особистісний розвиток у центр власної уваги та філософської концепції. Основним принципом особистісного розвитку вважав самопізнання. Ми ж вважаємо, що, пізнаючи себе, особистість починає активно проявляти свій внутрішній світ, ініціювати власні вчинки, тобто виявляє ініціативність.

Великого значення опису засобів творення освіти приділяв Платон. Серед них особливу увагу звертав на ті, що спрямовані на формування моральних чеснот особистості [5, 130]. Проте, жодна з моральних чеснот не може бути реалізована без такої якості як ініціативність.

Мислителі доби Нового часу, зокрема Д. Локк, у своїх працях зазначав, що для «джентельмена» однією із важливих якостей є «особиста» ініціатива. У своїх філософських роздумах він звертав особливу увагу на питання мотивів, що спонукають особистість до вияву ініціативи [7, 734, 532]. Інший філософ і педагог — Ж.-Ж. Руссо — був прихильником виховання дитини у свободі. Він закликав до того, щоб освітній процес відбувався ненав'язливо, проходив у емоційній злагоді між вихователем та вихованцем, спонукаючи останнього до самостійних ініціативних дій.

Вагомими для нашого дослідження є погляди І. Канта, який стверджував, що людина є суб'єктом автономної поведінки і повинна постійно турбуватися про своє вдосконалення. І. Кант започаткував суб'єктну педагогіку, яка орієнтується на потреби дитини. На його думку, спрямованість на розвиток особистості вихованця повинна бути пріоритетною для педагога [9, 59].

Український філософ Г. Сковорода також хотів бачити людину майбутнього вільною у своїх поглядах і діях, але здатною співвідносити свої потреби із закономірностями буття природи [16, 193]. На нашу думку, така форма взаємодії людини з природою сприяє формуванню усвідомленої та відповідальної ініціативності особистості.

Педагогічна концепція філософії освіти визнає дитину свідомим і активним суб'єктом навчання (А. Камю, Г. Марсель, К. Ясперс, М. Бердяєв, М. Бубер, М. Мерло-Понті). Дослідження основ виховання ініціативності здійснювалось і в більш пізніх роботах, автори яких вивчали питання діалектики творчості та самореалізації особистості (А. Лопухівська, А. Матейко, В. Андрущенко, В. Огнев'юк, Л. Губернський, Н. Кухарев та ін.)

На нашу думку, ініціативність є вагомою передумовою самоактуалізації особистості, яка досліджувалася у роботах А. Маслоу, Г. Олпорта, Е. Фромма, Н. Южакової, К. Юнга та інших вітчизняних та зарубіжних авторів. Видатні психологи К. Юнг і А. Маслоу розглядали самоактуалізацію як особливий прояв особистості. Чималий інтерес для дослідження самоактуалізації особистості представляють праці психологів К. Роджерса, Е. Еріксона, Е. Фромма, Г. Олпорта. Так, на думку К. Роджерса, людина, яка повноцінно функціонує, постійно перебуває в процесі самоактуалізації.

Чисельні дослідження розглядають ініціативність як психологічне явище: І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський (формування особистісних якостей дітей дошкільного віку), Л. Славина (емоційне сприйняття об'єктів), О. Кононко (психічні механізми розвитку особистості), С. Костюк (становлення психологічних якостей особистості у навчанні), В. Кузьменко (індивідуалізація психофізичного розвитку дитини в різних видах діяльності), О. Поддяков (розвиток пізнавальної ініціативності в дитячому віці). Формування ініціативності як основи творчості розглядали І. Бех, Г. Беленька, І. Біла, Д. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Ладивір, С. Максименко, Т. Піроженко, О. Половіна, Т. Науменко.

Першим у галузі педагогіки ознаки ініціативності описав Я.А. Коменський, який стверджував, що «осягнення всебічного пізнання речей, оволодіння ними та вживання їх можливе не інакше, як тільки з допомогою нового... [6, 656, 576]. Його послідовник — Й. Песталоцці — в своїх роботах та практиці організації освітньої діяльності з дітьми основну увагу приділив питанням розвитку природних задатків людини, її формуванню у практичній діяльності, що спонукає до ініціативних дій.

Потреба особистості у розвитку креативності, прагнення проявити власне «Я» у діяльності розкрита у працях К. Ушинського, який наголошував, що дитина від природи бажає досліджувати оточуючий світ, проявляючи власну ініціативність та самостійність. С.Ф. Русова розглядала роль гри у формуванні самостійності та активності дитини. Ці

якості є невід'ємними компонентами ініціативності, тож засновниця української національної системи дошкільного виховання радила батькам й педагогам частіше надавати дитині можливість діяти самостійно, за власною ініціативою.

Вирішальним у формуванні ініціативності на думку А. Макаренка є створення умов «коли є завдання, відповідальність за його виконання, коли є вимоги колективу». Педагог висловлював думку про необхідність виховання ініціативності особистості, починаючи з раннього віку, використовуючи ігрову діяльність, як основу у її розвитку та становленні [8, 397, 320].

В. Сухомлинський уважно вивчав умови реалізації творчого потенціалу дитини. У своїх роботах, а також всією своєю практичною діяльністю він стверджував, що творчою та ініціативною дитину робить радість, щастя, життєрадісне світосприйняття, емоційно-позитивний настрій, створення ситуації успіху. Таким чином дитина не тільки пізнає навколишню дійсність, а й проявляє свої задатки, здібності, таланти, творчу ініціативність [13; 14; 15].

У своїх роботах сучасні педагоги розглядають ініціативність з різних аспектів: І. Головінова — ініціативність в учбово-пізнавальній діяльності, В. Манько, О. Старинська — ініціативність у пізнавальній діяльності, А. Паурене, Л. Новікова, В. Теплинський — становлення ініціативності у діяльності, С. Петухова — прояви ініціативи в таких видах діяльності, як навчання, праця та гра, І. Плотнік — формування ініціативи як риси особистості, Г. Сорока — формування ініціативності в колективній творчій діяльності, О. Трошкін — ініціативність у навчально-творчій діяльності.

Науковці суголосні в думці, що формування ініціативності як якості особистості є надзвичайно важливою справою у вихованні. Особистісні якості, як відомо, закладаються у період дошкільного дитинства. Тож важливо не пропустити цей момент розвитку особистості і використати його можливості для формування цієї базової якості.

Дані спостережень дорослих (батьків, вихователів дітей дошкільного віку та науковців) за розвитком дітей дошкільного віку свідчать, що з кожним роком психологічна характеристика та особистісний розвиток дітей дошкільного віку все більше відрізняється від показників дітей минулого покоління. Так, наприклад, результати опитувань батьків та педагогів дошкільників, що представлені у дослідженні А. Адреевої, свідчать, що сучасні діти у своєму розвитку випереджають своїх однолітків минулих років (88,9% всіх опитуваних). Дорослі пояснюють свою думку тим, що діти легко оперують складними технічними пристроя-

ми: комп'ютер, планшет, мобільний телефон (так вважають 44,4% вихователів дитячих закладів і 23% батьків). Завдяки теле- і відеофільмам, на перегляд яких діти витрачають від двох годин на день, можливостям подорожувати з батьками, діти обізнані з життям природи і соціуму, в тому числі з різними аспектами життя дорослих [1, 3]. Свої знання і враження діти відтворюють у провідному виді діяльності — грі.

Гра є відображенням людського суспільства, в якому у результаті взаємодії із дорослими та однолітками відбувається індивідуальний розвиток особистості. На основі емоційного сприйняття життя дорослих, діти формують власні ідеали та цінності, вчаться спілкуватися, завоюють соціальні ролі, устанавлюються як особистості [3, 105]. На думку В. Огнев'юка, гра є невід'ємною складовою життя в ранньому періоді життя особистості, тож важливо, щоб сюжети ігор були різноманітні, забезпечували розвиток дитини та надавали можливість оволодіти досвідом поведінки у суспільстві. Саме в сюжетно-рольових іграх діти взаємодіють з однолітками та дорослими, відтворюючи характер взаємодії, сприйнятий раніше. У грі вони можуть найбільш яскраво і вільно виявити ініціативу [10, 3].

Сучасні науковці у галузі педагогіки та психології визнають особливу роль гри у освітньому процесі (Л. Артемова, Г. Беленька, В. Букатов, Н. Водолога, Г. Забудько, К. Короткова, О. Кошелівська, В. Лозова, Т. Піроженко, Г. Яворська).

Д. Ельконін стверджував, що в грі діти вчаться орієнтуватися у навколишньому світі, моделювати свої вчинки, проявляти творчість, уяву. Серед усіх видів ігор, психолог особливо виділяв сюжетно-рольову гру та визначав її складові: ролі, сюжет, зміст, правила, ігрові дії, що спрямовані на відображення людських взаємин. Саме суспільна спрямованість гри, яка відтворює життя дорослих, надає сюжетно-рольовій грі потужні ресурси для формування особистості [4, 304].

Низка дослідників виокремлюють ініціативність серед вольових якостей особистості (Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Селіванов, І. Бех). Так, на думку І. Беха, найоптимальнішою формою діяльності для розвитку вольових якостей у дітей дошкільного віку є гра, під час якої вона реалізує власні потреби у злагоді із внутрішнім «Я». «Гра, — пише Л. Виготський, — безперервно, на кожному кроці створює для кожної дитини вимоги діяти наперекір безпосередньому інтересу, тобто діяти наперекір опору, безпосередньо хочеться побігти — це цілком зрозуміло, але ігрові правила змушують мене зупинитися» [2, 71].

Проблема сучасних дошкільнят полягає в тому, що їхні ігри займають значно меншу, у порівнянні з дітьми кінця XX — початку

XXI ст., частину дитячого життя, оскільки не витримують конкуренції з комп'ютерними іграми та телебаченням. Про це свідчать дані дослідження, здійсненого в Інституті психології імені Г. Костюка. Зокрема у своїх роботах О. Петрунько розглядає процес соціалізації дитини в сучасних умовах медіасередовища та ризики дезаптації у результаті перебування під його впливом. Дослідниця стверджує, що сучасні діти потребують більшого об'єму інформації, а найбільш доступно вона подається у аудіовізуальному форматі. Тому інформація, отримана дитиною з екранів телебачення, комп'ютерів, планшетів є легшою для сприйняття, і в разі надмірного захоплення може становити небезпеку для неї. Тривожні наслідки для здоров'я дітей дошкільного віку від тривалого перегляду телебачення показані у результатах досліджень із США (Д. Сінгер і Дж. Сінгер). Серед них — підвищення тривожності, агресивності, недовірливості. У дітей, що багато часу проводять перед екранами гірше розвинена уява, спостерігається дезаптація до школи [11, 317].

Сучасні діти дошкільного віку мають інші інтереси, ніж їхні однолітки XX століття, і у напрямі реалізації цих інтересів розвиваються надзвичайно швидко. Але цього не можна сказати про інші сфери розвитку.

За даними Е. Смірновой і Т. Лаврентьевої [12, 272], більшість сучасних дітей не вміють налагоджувати взаємини один з одним, відчують труднощі при включенні у спільну діяльність, виконанні загальних правил, важко підкоряються зовнішнім вимогам. Таку ж тенденцію у поведінці старших дошкільників відмітили 38,9% опитуваних вихователів.

Цей результат пов'язаний з рядом факторів, у тому числі й з практично повним зникненням із дитячого життя сюжетно-рольової гри з її складною системою розподілу ролей та обов'язків, вимог до виконання правил та необхідністю домовлятися. Психологи стверджують, що більшість етичних вимог та правил завоюються дітьми у процесі проведення спільних ігор, а не через навчання дорослих. Проте сучасні діти мало граються разом, тож мало домовляються, не вміють приймати до уваги інтереси іншого, розуміти його відчуття і побажання. За даними опитування А. Андреевої (батьків та вихователів), наявність сюжетно-рольової гри в житті дитини-дошкільника засвідчили лише 11,1% опитаних вихователів і 26,7% батьків. При цьому вони зазначили, що більшість сюжетів ігор взято з життя родини. Гра в «доньки — матері», за даними батьків дівчаток, є основною у дозвіллі дівчат. Інші сюжети діти вибудовують за мотивами мультфільмів, телесеріалів, книг.

Особливість таких ігор полягає в тому, що їх сюжети побудовані заздалегідь та не потребують розвитку уяви, фантазії, тому й розвивальний ефект залишається незначним. Також дослідниця вказує на зниження рівня морального розвитку дошкільників та зростання егоцентризму сучасних дошкільнят, що помітили 27,5% опитуваних. На думку психологів це може значно ускладнити соціалізацію майбутніх школярів [1, 3–4].

Е. Смірнова і Т. Лаврентьєва [12, 272] відмічають, що сучасним дітям, які звикли до «готових» розваг, нецікаво спілкуватися разом, їхнє спілкування стало поверхневим і формальним: у дітей не розвинене діалогічне мовлення, не виникає бажання спілкуватися. Ми погоджуємося з такою думкою і шукаємо способи мотивації дітей до спілкування у грі.

Підсумовуючи, зазначимо, що дошкільний вік є сенситивним для розвитку індивідуальних здібностей та задатків, розвитку базових якостей особистості: самостійності, ініціативності, творчості, волевих якостей, спілкування із однолітками та дорослими. Ініціативність є формою соціальної активності, в якій особистість виявляє інтерес та творчість, активно спілкується з оточуючими. В період дошкільного дитинства ця якість з'являється і розвивається у грі. Відсутність уваги дорослих до розвитку ігрової діяльності дитини в цей період може обернутися для неї значними проблемами в подальшому житті.

Література

1. Андреева А. Современный дошкольник: возрастные нормы и жизненные реалии / А. Андреева // Научно-практический журнал «Психолог в детском саду». М., 2010. — №2. — с. 3.
2. Виготский Л.С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка / Виготский Л.С. // Вопросы психологии. — 1966. — №6. — 71 с.
3. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, С. Курінна, І. Печенко ; наук.ред. А. Богуш ; за заг. ред. Н. Гавриш. — Луганськ : Альма-матер, 2006. — 368 с.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры / Эльконин Д.Б. — М., 1978. — 304 с.
5. Йоган Вернер. Пайдейя. Воспитание античного грека. Т.2 — М., 1997. — С. 130.
6. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения : [В 2-х т.] / под ред. А.И. Пискунова. — М. : Педагогика, 1982. — Т. 1. — 656 с. — Т. 2. — 576 с.
7. Локк Дж. Избранные философские произведения : в 2 т. / Дж. Локк. — М. : Соцэкгиз, 1960. — Т. 1. — 734 с. — Т. 2. — 532 с.

8. Макаренко А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / А. Макаренко. — М. : Педагогика, — 1978. — Т. 1. — 397 с. — Т. 2. — 320 с.
9. Огнев`юк В.О. Філософія освіти. Хрестоматія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад. В.О. Огнев`юк, О.М. Кузьменко. — К., 2014. — 173 с.
10. Огнев`юк В. Особлива місія дошкільної освіти / Огнев`юк В. // Дошкільне виховання. — К. — 2006. — С. 3–7.
11. Петрунько О.В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі : Монографія / Петрунько О.В. — Полтава : «Укрпромторгсервіс», 2010. — 480 с.
12. Смирнова Е.О. Дошкольник в современном мире. Книга для родителей / Смирнова Е.О., Лаврентьева Т.В. — М. : Дрофа, 2006. — С. 272.
13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-и томах. — К. : Рад.школа, 1997. — Т. 3. — Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. — 670с.
14. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / Сухомлинський В.О. — К. : Молодь, 1969. — 212 с.
15. Сухомлинський В.О. О воспитании / Сухомлинський В.О. — М. : Политиздат, 1975. — 272 с.
16. Шкепу М.О. Філософія: навчальний посібник / М.О. Шкепу. — К.: Київ. нац.торг.-екон.університет, 2010. — 348 с.

В статье рассмотрено одно из базовых качеств личности ребенка дошкольного возраста — инициативность в контексте научных взглядов философов, психологов, педагогов. Представлена актуальность вопроса развития базовых качеств личности, начиная с дошкольного детства, раскрыты подходы к формированию инициативности у детей старшего дошкольного возраста. Отмечено, что у современных детей дошкольного возраста снижается уровень инициативности. Этот факт автор связывает с уменьшением в жизни ребенка времени на игру — основной вид деятельности дошкольника.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, инициативность, игра, творчество, общество.

The article examines one of the basic qualities of preschool child's personality — initiative in the context of philosophers, psychologists, pedagogues' scientific views. It highlights the relevance of the development of preschool personality's basic qualities and approaches to initiative development among the children of senior preschool age. It is stated that nowadays the level of preschool children's initiative has declined. The author associates this fact with decrease of childrens' time for a game — leading type of preschool child's activity.

Key words: preschool children, initiative, game, creativity, society.